

nost povahy, což je jediný magnet náklonnosti. Pak si přejeme hovořit, a ne se mazlit; dát prostor naší představitosti, stejně tak jako pocitům srdce.

[...]

Neboť člověk je takové povahy, že dosáhne správného využití svých schopností, až když je cvičí, a nebude je cvičit, dokud ho nějaká nutnost k tomu nedovede. Ctnosti lze stejně tak dosáhnout pouze vykonáváním relativních povinností; avšak důležitost těchto posvátných povinností stěží pocítí bytost, kterou připravilo o její lidství poklonkování patolízalů. Ve společnosti musí být zavedena jistá rovnost, nebo se morálka nikdy neuplatní. A tato ctnostná rovnost nikdy nebude pevná, byť spočívala na skále, pokud bude polovina lidstva spoutána osudem, neboť bude tuto rovnost neustále podrývat svou nevědomostí či pýchou.

☞ Je marné očekávat ctnost od žen, dokud nebudou určitou měrou nezávislé na mužích; je dokonce marné očekávat tu sílu přirozené náklonnosti, která by z nich činila dobré manželky a matky. Dokud jsou naprosto závislé na svých manželích, budou mazané, úzkoprsé a sobecké; a muži, kterým činí radost ta náklonnost hraničící se psí oddaností, nemají moc jemnosti, neboť láska se nedá koupit; v kterémkoli smyslu toho slova její hedvábná křídla okamžitě splasknou, pokud v ní hledáme něco jiného než to, co sami dáváme.

[...]

Podle mého názoru jsou zvláště užiteční ti spisovatelé, kteří dosáhnou toho, že člověk cítí s jiným člověkem bez ohledu na postavení, jež zastává, či na nános falešných citů. Ráda bych tedy přesvědčila rozumné muže o důležitosti některých svých poznámek; a také bych je ráda přemluvila, aby střízlivě uvážili celý smysl mých postřehů. Apeluji na jejich rozum; a jako bližní bytost se dožadují jménem svého pohlaví nějakého zájmu v jejich srdcích. Prosím je, aby pomohli svou společnicí emancipovat, aby z ní učinili věrného pomocníka a družku.

Kdyby tak muži velkomyslně zpřetrhali naše pouta a spokojili se se vztahem založeným na rozumu místo na otrocké poslušnosti, zjistili by, že jsme pozornější dcery, láskyplnější sestry, věrnější manželky, rozumnější matky – jedním slovem, lepší členky společnosti. My bychom je pak milovaly pravou láskou, neboť bychom se naučily mít úctu k sobě samým; a klid duše ctnostného muže by pak nerušila zbytečná marnivost jeho manželky, ani pomýšlení na děti, které musí odchovat cizí náruč, když nenašly vlastní u své matky.

P O D D A N S T V Í Ž E N

JOHN STUART MILL

(1869)

The Subjection of Women,
přeložila Kateřina Hilská

JOHN STUART MILL**(1806-1873)**

John Stuart Mill je synem filozofa a historika Jamese Milla, který mu také byl v jeho raných letech učitelem. V letech 1823-1858 pracoval jako úředník ve Východoindické společnosti, kde dosáhl významného postavení. V roce 1823 založil Utilitářskou společnost (Utilitarian Society) a v roce 1825 Londýnskou debatní společnost (London Debating Society). Věnoval se rozsáhlé redaktorské a editorské práci, editoval spisy Jeremy Benthama a v roce 1836 se stal redaktorem *Londýnského a westminsterského zpravodaje* (London and Westminster Review). V letech 1865-1868 byl zvolen jako nezávislý kandidát do parlamentu, přestože odmítl provádět jakoukoliv kampaň či na ni finančně přispívat. V parlamentu význačně přispěl do debat o irské pozemkové reformě a o volebním právu žen. Ve svém osobním životě měl dlouhodobý platonický vztah k paní Harriet Taylor, o které mluvil jako o svém největším intelektuálním vlivu. Setkal se s ní v roce 1830, avšak k jejich sňatku došlo až v roce 1851, dva roky po smrti jejího manžela.

Mill byl v mládí nadšeným stoupencem benthamismu, od nějž však po těžkém návalu deprese v roce 1826 začal ustupovat. Později se přiklonil k myšlenkám Saint-Simona, pozitivismu a Coleridge. Za svůj život napsal nesčetné eseje i rozsáhlejší díla. K těm nejznámějším patří *Systém logiky* (The System of Logic; 1843), *Principy politické ekonomie* (Principles of Political Economy; 1848), *O svobodě* (On Liberty; 1859), *Utilitarismus* (Utilitarianism; 1861), *Tři eseje o náboženství* (Three Essays on Religion; 1874) a *Poddanství žen* (The Subjection of Women; 1869).

Z *Poddanství žen* jsme pro tuto antologii vybrali několik pasáží ilustrujících Millův jasný styl a logickou argumentaci při analýze

právního postavení žen v Anglii a jejich podřízené role vyplývající z tradice. Mill přirovnává situaci žen k situaci otroků a sluhů, tedy k pozici, v níž jen stěží můžeme od člověka očekávat plný rozvoj jeho schopností a rovného charakteru. Tímto Millovým dílem byly velmi nadšeny české feministky devatenáctého století: Teréza Nováková o něm napsala pochvalnou recenzi pro Karolínu Světlou a Elišku Krásnohorskou a celá práce vyšla v českém překladu v roce 1890 v *Časopise českého studentstva* (blíže v knize *Z lidské sonáty: Teréza Nováková, korespondence* 1988. Editovala Blanka Svadbová, Praha, Odeon).

Předmětem tohoto eseje je co nejjasněji vysvětlit základ názoru, který zastávám od nejranějšího stadia, kdy jsem si vůbec začal tvořit názory na společenské či politické záležitosti, a který, místo coby se oslabil či pozměnil, s postupujícími úvahami a životní zkušeností neustále sílí. Tedy že zásada, která řídí existující společenské vztahy mezi dvěma pohlavími – právní podrobení jednoho pohlaví druhému –, je už sama o sobě špatná a znamená jednu z hlavních překážek zlepšení člověka; a že by se měla nahradit zásadou dokonalé rovnosti, jež by nepřipouštěla moc ani výsady na jedné straně, ani právní nezpůsobilost na straně druhé.

[...]

Pokud byla nadřízenost mužů ženám, když se kdysi ustanovila, výsledkem svědomitého srovnání různých způsobů vlády ve společnosti; pokud, poté co byly vyzkoušeny různé jiné způsoby společenské organizace – vláda žen nad muži, vzájemná rovnost a různé smíšené způsoby vlády či rozdělení pravomocí, které lze vymyslet –, bylo z výsledné zkušenosti rozhodnuto, že způsob, v němž jsou ženy plně pod nadvládou mužů, nijak se nepodílejí na veřejných záležitostech a v soukromí je každá pod právně daným závazkem poslušnosti muži, s nímž spojila svůj osud, je uspořádání, které nejvíc vede ke štěstí a pohodě obou; jeho všeobecné přijetí může být spravedlivě považováno za jistý důkaz toho, že v době, kdy bylo přijato, bylo nejlepší možností: ačkoli i v tom případě úvahy, jež vedly k jeho doporučení, jako mnoho jiných velice důležitých společenských skutečností, mohly třeba později, během věků, přestat existovat. Avšak stav této záležitosti je ve všech ohledech pravým opakem. Jednak názor podporující současný systém, kterým je slabší pohlaví úplně podřízeno silnějšímu, spočívá pouze na teorii; neboť se nikdy nevyzkoušelo nic jiného a nelze tudíž ani předstírat, že by zkušenost, jež obecně bývá zkouškou teorie, pronesla nějaký verdikt. Zadruhé přijetí tohoto systému nerovnosti nikdy nebylo výsledkem úvahy či rozmyslu nebo nějakého myšlení o společnosti či jakékoli představě o tom, co vede k prospěchu lidstva či dobrému řádu společnosti. Vznikl

prostě tak, že už od nejranějšího úsvitu lidské společnosti se každá žena, podle ceny, kterou jí přisuzovali muži (navíc kvůli menší fyzické síle), nacházela ve stavu závislosti vůči nějakému muži. Zákony a politická zřízení vždycky začínají uznáním vztahů, které už mezi jedinci existují. Převádějí to, co bylo pouhou fyzickou skutečností, v právní normu, dávají tomu posvěcení společnosti a v zásadě směřují k poskytnutí veřejných a organizovaných prostředků k prosazování a ochraňování těchto práv, namísto nepravdělného a bezprávního střetávání fyzické síly. Ti, kdo už byli přinuceni k poslušnosti, byli k ní tímto způsobem zavázáni také právně. Otroctví, od stavu, kdy bylo pouhou záležitostí síly mezi pánem a otrokem, je napříště řízeno pravidly a je to záležitost paktu mezi pány, kteří tím, že se zavazovali jeden druhému kvůli všeobecné ochraně, svou kolektivní silou garantovali soukromé vlastnictví každého z nich, včetně otroků. V dávných dobách patřila mezi otroky naprostá většina příslušníků mužského pohlaví a rovněž tak celé ženské pokolení. A uběhlo mnoho věků, a některé z nich byly velmi kultivované, než našel nějaký myslitel dost odvahy, aby zpochybnil právoplatnost a naprostou společenskou nutnost jednoho či druhého otroctví. Postupně takoví myslitelé povstávali a s pomocí všeobecného společenského pokroku bylo otroctví mužského pohlaví alespoň ve všech zemích křesťanské Evropy (třebaže v jedné zemi až docela nedávno) konečně zrušeno a otroctví ženského pohlaví se postupně změnilo v mírnější formu závislosti. Avšak tato závislost, jak dnes existuje, není původní institucí, která by vznikla z úvah o spravedlnosti a společenské nutnosti –, ale je to primitivní stav otroctví přetrvávající v po sobě jdoucích zmírněných formách a modifikacích způsobovaných stejnými příčinami, které zušlechtily všeobecné způsoby a veškeré lidské vztahy podřídily větší kontrole spravedlnosti a vlivu lidskosti. Neztratilo však dosud nádech svého brutálního původu. Z pouhého faktu, že existuje, nelze tudíž vyvodit pro ně žádné zdůvodnění. Jediným takovým zdůvodněním snad by mohlo být to, že dosud přetrvává, zatímco s tolika jinými věcmi, které pocházely ze stejně ohavného zdroje, se skoncovalo. A právě proto přijde normálním uším tak podivné tvrzení, že nerovnost mezi muži a ženami nemá jiný zdroj než zákon silnějšího.

[...]

Jestliže je tedy podrobení žen mužům všeobecnou zvyklostí, jakákoli odchylka od ní se zcela přirozeně jeví nepřirozenou. Ale do jaké míry se i v tomto případě pocit odvíjí od zvyklosti, se ukazuje na mnoha zkušenos-

tech. Nad ničím nežasnou lidé z odlehlých částí světa víc, když se poprvé dozvědí něco o Anglii, než nad tím, že jí vládne královna; něco takového jim připadá tak nepřírozené, že je to téměř k nevěře. Angličanům to ani v nejmenším nepřipadá nepřírozené, protože jsou na to zvyklí; ale pociťují jako nepřírozené, že by ženy měly být vojáky či poslanci parlamentu. Za feudálních dob se naopak válka a politika nepovažovaly pro ženy za nepřírozené, protože to nebylo tak neobvyklé; považovalo se za přirozené, že ženy z privilegovaných vrstev mají mužné vlastnosti a kromě fyzické síly nejsou o nic horší než jejich manželé a otcové. Nezávislost žen připadala poněkud méně nepřírozená Řekům než jiným starověkým národům, díky bájným Amazonkám (jež považovali za historicky doložené) a částečně díky příkladu, který jim poskytovaly spartské ženy, jež, třebaže podle zákona nebyly o nic méně podřazené než v jiných řeckých státech, měly ve skutečnosti větší svobodu, a protože spolu s muži prodělávaly tělesný výcvik, poskytovaly dostatečný důkaz, že z něj nejsou od přírody diskvalifikovány. Nelze téměř pochybovat o tom, že Platonovi spartská zkušenost vnukla mezi jinými jeho doktrinami také tu o společenské a politické rovnosti obou pohlaví.

Můžete však říci, že nadvláda mužů nad ženami se liší od všech ostatních v tom, že to není nadvláda síly: je přijímána dobrovolně, ženy si nestěžují a stávají se její svolnou součástí. Tak zaprvé, velký počet žen ji nepřijímá. Od dob, kdy se vyskytly ženy schopné vyjádřit své názory v písemnostech (jediný způsob veřejného vystoupení, který jim společnost dovoluje), stále vyšší měrou zaznamenávaly protesty proti svému soudobému společenskému postavení: a v době zcela nedávné jich mnoho tisíc, vedeno veřejně známými vynikajícími ženami, žádalo parlament, aby poskytl ženám volební právo. Nárok žen na to, aby se jim dostalo tak solidního vzdělání a ve stejných oborech jako mužům, se prosazuje se vzrůstající intenzitou a s velkou vyhlídkou na úspěch; také požadavek, aby jim bylo umožněno uplatnit se v povoláních a zaměstnáních, která jim byla dosud uzavřena, je každým rokem naléhavější. Třebaže u nás nemáme tak jako třeba ve Spojených státech pravidelné sjezdy a organizovanou stranu na podporu ženských práv, existuje zde početná a aktivní společnost organizovaná a spravovaná ženami, s cílem dosáhnout omezenějšího cíle, tedy volebního práva. A proti nevýhodným podmínkám, za jakých ženy pracují, začínají víceméně kolektivně protestovat nejen u nás a v Americe, ale i Francie, Itálie, Švýcarsko a Rusko nyní poskytují podobné příklady. Nelze přesně určit, o kolik více žen chová podobné aspirace, existují však přemnohé náznaky, kolik by je

chovalo, kdyby je někdo neustále neučil, že tyto aspirace mají potlačovat, protože se nehodí k vlastnostem jejich pohlaví. Je třeba také mít na paměti, že žádná zotročená třída nikdy nežádala o naprostou svobodu okamžitě. Když Simon Montfortský svolal zástupce stavů, aby se poprvé sešli na zasedání v parlamentu, snil snad někdo z nich o tom, že by mohli požadovat, aby shromáždění, zvolené ve volebních obvodech, vytvářelo a rušilo ministerstva a diktovalo králi ve státních záležitostech? Ani těm nejctižádostivějším z nich nepřišlo něco takového na mysl. Šlechta už takové snahy projevovala, měšťanstvo však neusilovalo o nic jiného, než aby nepodléhalo svévolně vypisovaným daním a neutiskovali je královi úředníci. V politice je přirozeným zákonem, že ti, kdo podléhají jakékoli moci dávného původu, si nikdy nezačnou stěžovat na moc samu, ale pouze na její utlačitelské prosazování. Nikdy nechybí ženy, které si stěžují na špatné zacházení ze strany manžela. Bylo by jich ale nekonečně více, kdyby stížnost nebyla tím největším popudem k opakování a zhoršení špatného zacházení. Právě tohle zmarňuje veškeré pokusy udržet tu moc, ale přitom ochránit ženu proti jejímu zneužívání. V žádném jiném případě (kromě případu dítěte) není osoba, u níž bylo soudem dokázáno, že utrpěla zranění, vrácena do fyzické moci viníka, který je způsobil. Vzhledem k tomu se manželky ani v těch nejkrajnějších a nejvleklejších případech tělesného týrání téměř nikdy neodvážejí dovolávat zákonů vytvořených k jejich ochraně a pokud jsou v okamžiku nepotlačitelného rozhořčení či zásahem sousedů dohnány k tomu, aby tak učinily, veškeré jejich snahy se soustředí na to, aby odhalily co možná nejmeně a vyprosily svému tyranu milost před zaslouženým trestem.

Všechny tyto příčiny, společenské i přirozené, se tedy kombinují a činí možnost, že by se ženy kolektivně vzbouřily proti moci mužů, nepravděpodobnou. Prozatím se jejich postavení od všech ostatních podrobených vrstev liší v tom, že jejich pánové od nich vyžadují něco víc než službu jako takovou. Muži nechtějí pouze poslušnost žen, chtějí také jejich náklonnost. S výjimkou těch nejbrutálnějších si všichni muži přejí mít v ženě, s níž žijí v nejužším svazku, ne přinucenou, ale ochotnou otrokyni, ne pouhou otrokyni, ale favoritku. Použili tedy všech dosažitelných prostředků, aby si zotročili její mysl. Pánové všech dalších otroků spoléhají při udržování poslušnosti na strach; buď strach z nich samých, nebo různé náboženské bázně. Pánové žen chtěli víc než prostou poslušnost, a napnuli proto k dosažení svého cíle veškerou výchovnou sílu. Všechny ženy jsou od útlého mládí vychovávány ve víře, že jejich ideální povaha je protipólem mužské; nema-

jí mít vlastní vůli a řídit se sebekontrolou, ale mají se poddajně odevzdat pod nadvládu jiných. Veškerý smysl pro morálku jim vštěpuje, že je ženskou povinností, a veškeré současné citové zásady jim velí, že je v jejich povaze, žít pro jiné; naprosto popřít sebe samy a nemít žádný život krom vyžití v láskyplné péči. A jejich láskyplností se pak myslí jediná, kterou mají povoleno pěstovat – k mužům, s nimiž jsou spojeny, nebo k dětem, které tvoří další a nedotknutelné pouto mezi nimi a mužem. Když vezmeme v úvahu tři věci – zaprvé přirozenou přitažlivost mezi opačnými pohlavími; zadruhé naprostou závislost manželky na manželovi, s tím, že každá výsada či potěšení, které má, je buď jeho dárek nebo záleží naprosto na jeho vůli; a konečně, že hlavní cíl lidského snažení – úctu a veškeré cíle společenské ambice může obecně řečeno žena hledat či získávat pouze skrze manžela, byl by zázrak, kdyby se požadavek, aby byly ženy přitažlivé pro muže, nestal vodítkem ženské výchovy a utváření charakteru. A když muži získali tento vlivný prostředek působení na ženskou mysl, sobecký instinkt jim velel chopit se ho do nejvyšší míry, aby udrželi ženy v poslušnosti tím, že jim předkládají pokoru, poddajnost a odevzdání veškeré individuální vůle do rukou muže jako základní součást sexuální přitažlivosti.

[...]

Prý mají muži všeobecně za to, že role manželky a matky je přirozeným posláním ženy. Říkám „prý“, protože soudíme-li podle činů – z celkového nynějšího uspořádání společnosti –, mohl by člověk usuzovat, že jejich názor je přesně opačný. Třeba si totiž myslí, že údajně přirozené poslání ženy je ze všech věcí ta nejodpudivější jejich povaze; do té míry, že když budou mít svobodu dělat něco jiného – pokud budou mít možnost nějakého jiného prostředku obživy či využití vlastního času a schopností, jež by se jim mohly zdát žádoucí –, nebude dost těch, které budou ochotny přijmout stav, jenž je jim údajně přirozený. Pokud je tohle skutečný názor mužů obecně, bylo by dobré, aby byl vysloven. Rád bych viděl někoho, jak otevřeně vysloví doktrínu (nepřímou je obsažena v mnohém z toho, co již bylo o tématu napsáno) – „Pro společnost je nutné, aby se ženy vdávaly a měly děti. Ony to však nebudou dělat, pokud nebudou přinuceny. Proto je nutné je přinutit.“ Pak by meritum věci bylo jasně definováno.

[...]

Pokud jsou ženy v něčem lepší než muži, pak je to jistě jejich sebeobětování pro vlastní rodinu. Ale tomu nepřikládám takový důraz, dokud se jim všeobecně vštěpuje, že se narodily a byly stvořeny pro sebeobětování. Vě-

řím, že rovnoprávnost by zmírnila přehnané sebezapření, které splývá se současným umělým ideálem ženské povahy, a že dobrá žena by se neobětovavala o nic víc než ten nejlepší muž: ale na druhé straně muži by byli mnohem méně sobečtí a mnohem více sebeobětaví než nyní, protože už by se jim nevštěpovalo, že mají svou vlastní vůli zbožňovat jako cosi tak úžasného, že je vlastně zákonem pro jinou myslící bytost. Nic se muži nenaučí tak snadno jako toto sebezbožnění: všichni privilegovaní lidé a všechny privilegované třídy je měli. Čím níže na žebříčku lidstva sestoupíme, tím je intenzivnější; a nejvíce u těch, kteří se nepovznášejí a nemohou doufat, že by se kdy povznegli nad někoho jiného než nešťastnou manželku a děti. Čestných výjimek je očividně méně než v případě jakékoli jiné lidské slabosti. Filosofie a náboženství, místo aby tuto vlastnost omezovaly, jsou většinou ponoukány, aby ji bránily; a nic jí nestojí v cestě kromě praktického citění rovnosti lidských bytostí, což je teorie křesťanství, ale křesťanství jí v praxi nebude učit. Raději posvěcuje instituce založené na tyranském upřednostňování jedné lidské bytosti před jinou.

Bezpochyby existují ženy, stejně tak jako muži, které rovnost posuzování neuspokojí; které se nesmíří, pokud se bere ohled na jinou vůli či přání kromě jejich vlastní. Přesně pro takové lidi je rozvodový zákon. Jsou vybaveni pouze k samotářskému životu a žádné lidské bytosti by neměly být nuceny spojovat s nimi svůj život. Ale právní podřízenost způsobuje, že takové povahy jsou častější mezi ženami. Pokud muž uplatňuje veškerou svou moc, žena je samozřejmě rozdracena; ale pokud si může dopřávat a dovolí se jí, aby si osobovala moc, neexistuje nařízení, kterým by se dalo omezit její zneužívání této moci. Tím, že zákon nevymezuje její práva, avšak teoreticky jí nepovolí žádná, prakticky hlásá, že její právo sahá až tam, kam se jí podaří si je vydobýt.

[...]

Pokud navíc k fyzickému utrpení spojenému s těhotenstvím a porodem a veškerou zodpovědností za péči o děti a jejich výchovu vezme žena na sebe ještě starostlivé a šetrné používání výtěžku manžela k obecnému blahu rodiny, bere na sebe nejen spravedlivý díl, ale obvykle větší díl tělesné a duševní námahy, kterou je třeba vynaložit na jejich společnou existenci. Pokud na sebe vezme jakoukoli další část, málokdy jí to zbaví těch předchozích, pouze jí to brání v tom, aby je vykonávala řádně. Péči o děti a domácnost, která je jí znemožněna, na sebe nevezme nikdo jiný; ty z dětí, které nezemřou, vyrostou, jak nejlépe umějí, a vedení domácnosti je pravděpo-

dobně tak špatné, že z hlediska hospodárnosti je to velká nevýhoda i ve srovnání s tím, co manželka vydělá. V jinak spravedlivém uspořádání není tudíž, myslím, žádoucí zvyk, aby žena přispívala svou prací k příjmu rodiny. V nespravedlivém uspořádání to, že tak činí, může být užitečné pro ni, protože stoupne v ceně v očích muže, který je zákonně jejím pánem; ale na druhé straně mu to umožní ještě víc zneužívat své moci tím, že ji nutí pracovat a nechá podporu rodiny na ní, zatímco on tráví většinu času pitím a v nečinnosti. Moc pramenící z vydělávání peněz je zásadní pro důstojnost ženy, pokud nemá nezávislý příjem.

[...]

Činorodá a energická mysl, pokud je jí odepřena svoboda, bude hledat moc; jestliže nemá vládu sama nad sebou, bude prosazovat svou osobnost ve snaze ovládat jiné. To, že nepovolíme lidským bytostem jinou existenci než závislost na jiných, stává se příliš velkou pobídkou k tomu, aby si přizpůsobovaly jiné ke svým účelům. Kde nelze doufat ve svobodu, kdežto v moc ano, stává se moc předmětem lidské touhy. Ti, kterým jiní nedopřejí nerušenou vládu nad vlastními záležitostmi, si to pokud možno vynahradí tím, že se pro své vlastní účely budou plést do záležitostí jiných lidí. Odtud také pochází ženská vášeň pro osobní krásu, oblékání a honosnost; a rovněž veškeré zlo, jež z toho plyne v podobě zbytečného luxusu a společenské nemorálnosti. Láska k moci a láska ke svobodě jsou ve věčně antagonistickém vztahu. Tam, kde je nejméně svobody, je vášeň pro moc nejžhavější a má nejméně zábran. Touha po moci nad jinými lidmi přestane být korumpujícím činitelem mezi lidmi až tehdy, když se bez ní každý osobně obejde. Což může být pouze tam, kde se úcta ke svobodě v osobních zájmech každého stane zavedenou zásadou.

Avšak svobodný směr rozvoje a použití vlastních schopností jako zdroje osobního štěstí, a naopak nemožnost rozvíjet a používat vlastní schopnosti jako zdroj neštěstí pro lidské bytosti, a nemalou měrou pro ženy, nemají co do činění pouze s pocitem osobní důstojnosti. S výjimkou nemoci, nedostatku a pocitu viny není nic tak hrozného pro životní pocit jako nedostatek hodnotné možnosti využít vlastní schopnosti. Ženám, které pečují o rodinu a které v tom nacházejí vyžití, to většinou stačí. Ale co ten stále rostoucí počet žen, které nikdy neměly příležitost splnit poslání, o němž se jim výsměšně tvrdí, že je jim vlastní? Co ženy, kterým děti zemřely nebo se vzdálily, vyrostly, založily vlastní rodinu a domov? Existují mnohé příklady mužů, kteří po životě stráveném v práci odejdou do důchodu s vidinou, že

si užijí odpočinku, ale protože nejsou schopni získat nové zájmy a zábavy, které by nahradily ty bývalé, nečinnost jim přináší nudu, melancholii a předčasnou smrt. A přece nikdo nepomyslí na podobný případ tolika hodných a oddaných žen, které, poté co splatily svůj údajný dluh společnosti – vychovaly děti ke správnému ženství a mužství, vedly domácnost tak dlouho, jak bylo potřeba ji vést –, zůstávají bez toho jediného zaměstnání, pro které se hodily. Jejich činorodost se nezměnila, ale nemají pro ni užítí, ledaže třeba dcera či snacha jsou ochotny přepustit jim stejné funkce ve svých domácnostech. To je jistě obtížné stáří pro ty, které poctivě a tak dlouho, jak bylo potřeba, plnily to, co svět považuje za jejich jedinou společenskou povinnost. Pro takové ženy a pro ty druhé, jimž tato povinnost nebyla vůbec svěřena – a z nichž mnohé se v životě trápí vědomím toho, co mohly dělat a co jim nebylo dopřáno rozvinout –, je obecně řečeno jediným zdrojem naplnění náboženství a dobročinnosti.

ŽENA VE SLUŽBÁCH NÁRODA